

Krešimir Oremović

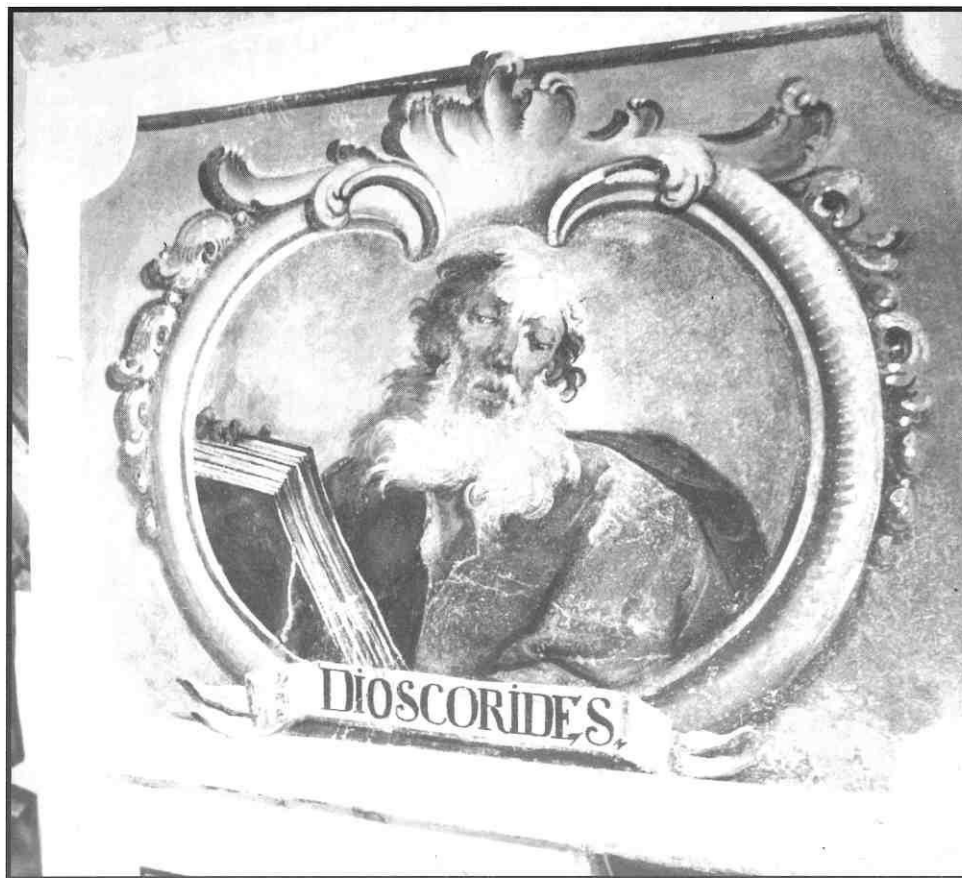
Kultura pavlina u Hrvatskoj, 1244-1786.

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1989.

Katalog ČGP Delo, OOUR Globus, Izdavačka djelatnost, Zagreb 1989.

Izložba pod naslovom Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786. održana od 12. 5. do 31. 10. 1989. u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt ide u red najznačajnijih interdisciplinarnih pothvata koje je naša sredina do danas imala priliku upoznati. Niz godina pripreman projekt, slobodno recimo grandioznih razmjera,

donio je na uvid široj javnosti golemo duhovno i materijalno bogatstvo pavlina, samostanskog reda čija višestoljetna djelatnost na ovom prostoru, prikazana u dijakronijskom presjeku, s pravom navodi na razmišljanje o izuzetnom doprinosu kulturnom razvoju naše sredine. U burnim stoljećima, u kojima se izmjenjuju vladari i vladarske kuće, ratna razaranja često dovode stanovništvo do ruba egzistencije, a turski prodori prema sjeverozapadu stavljaju u pitanje opstanak zapadne civilizacije na tlu Hrvatske, pavlini unatoč svim nedaćama uspijevaju ne samo održati svoje institucije, već uvelike usmjeravati kulturni i umjetnički razvoj svog okruženja. Prošlogodišnja je izložba dijelom odgovorila na pitanja vezana uz fenomen pavlina, no što je možda važnije, studioznim pristupom spomenutim problemima omogućen je niz novih pitanja na koja će, zahvaljujući takvoj pripremi, biti mnogo lakše tražiti odgovore. Velik broj eksponata mogao se na prvi pogled učiniti preopsežnim, ali ako se zna da je to nakon dugog vremena bio možda i jedini način da se restaurira mnoštvo umjetnina, razlozi organizatora postaju jasni i prihvatljivi. U toku pet mjeseci, koliko je trajala izložba s popratnim predavanjima, velik broj posjetilaca došao je u priliku osobno

susresti sjaj pavlinske ostavštine, no ono što treba da nas posebno raduje jest katalog, nastao kao plod istraživanja koja su omogućila realizaciju te izuzetne kulturne priredbe. Već pri prvom susretu s katalogom ponovo se valja prisjetiti svih stručnjaka koji su sudjelovali u tome nesvakidašnjem projektu. Kao plod suradnje niza znanstvenika katalog se ne zadovoljava tek pukim nabranjem kataloških jedinica; u prvom dijelu čak 27 stručnih tekstova pokušava rasvijetliti različite aspekte pavlinske djelatnosti kroz stoljeća, od pregleda povijesti reda, umjetničke produkcije njegovih članova, doprinosu razvoju školstva, poljoprivrede, ljekarništva, do iskustava zaštitara stečenih radom na građi pripremanoj za izložbu. Drugi dio kataloga posvećen je upoznavanju čitatelja s eksponatima zastupljenim na izložbi, pri čemu je važno napomenuti da je kvaliteta svih reprodukcija, od korica do korica, iznimna.

Iako na ovom mjestu nije moguće spomenuti sve probleme i pravce istraživanja koje obuhvaćaju ti tekstovi, pokušajmo barem u kratkom pregledu naznačiti najvažnije odrednice vezane uz višestoljetno djelovanje pavlina u Hrvatskoj.

U uvodnom tekstu, posvećenom izložbi i cijelom projektu, jedan

od njegovih pokretača, Vladimir Maleković, pokušava ukratko izložiti problematiku bavljenja tom temom ne zadržavajući se ni na jednom segmentu pojedinačno, trudeći se da ocrtu potrebu što kompleksnijeg pristupa prezentaciji "duhovne proporcije pavlinske epohe". Provodeći nas potom putovima pavlinske povijesti, Ante Sekulić govori o prvim skupinama pustinjaka uzmaklih pred uzburkanim tokovima azijskotatarskih nasrtaja. Pustinjački red postupno postaje samostanskim i, čuvajući stegu i ustrojstvo, s vremenom postiže feudalno-veleposjedničku moć. Prema navodima pavlinskih povjesničara, sv. Pavao Pustinjak ne zasniva red riječju ili pismom nego više primjerom i načinom života. Od pojave redovničkih zajednica na početku 13. stoljeća, višestrukog mijenjanja privremenih regula do konačnog primanja Pravila sv. Augustina koja im propisuje legat pape Klementa V. kardinal Gentilis de Monte Florido 1308. u Budimu, traje formiranje redovničke organizacije koja će umnogome promijeniti kulturne tokove na području Hrvatske. Svečano je pavlinski red potvrđen - za sve krajeve i na svim područjima gdje je bilo pavlinskih zajednica - bulom Per sancte contemplationes studium, koju je objavio papa Ivan XXII. u Avignonu 16. studenog 1328.

Autor nas potom upoznaje s kronologijom nastanka pojedinih samostana u Hrvatskoj od prvih u Dubici (1244) i u Remetama (1278) sve do posljednjih u Varaždinu i Požegi (1776). Od datuma posebno značajnih za red jedan će imati dalekosežne učinke u potpunom razvoju pavlinskog školstva. Papa Bonifacije IX. dopušta red na zahtjev poglavara izobrazbu i bogoslovski studij na sveučilištima u Beču, Krakóvu, Parizu i drugdje (1401). Prodori Turaka u 16. stoljeću potresaju red do temelja. Da sve bude teže, to je doba u kojem plamte sukobi luterana i katolika, što, dakako, ne zaobilazi ni pavline. Iduće, 17. stoljeće obilježeno je kao barokni preporod u redovničkom životu; obnova je primarni zadatak svih nastojanja pavlinskih poglavara. Potkraj stoljeća nesnošljivost između hrvatskih i mađarskih redovnika doseže vrhunac, i posljedica je dioba na dvije provincije koju odobrava

Sv. Stolica 1699. Središte nove redodržave postaje Lepoglava. Za život reda presudnim se pokazao novi svjetonazor formiran za vladavine Marije Terezije i njezina reformama još sklonijeg sina Josipa II. Unatoč pokušajima poglavara reda da u Beču spase što se spasiti dade, pavlini su svrstani u skupinu redova publice non servientes. Odluka o ukinuću potpisana je 7. veljače 1786. Udio pavlina u povijesnim zbivanjima fizički se zaustavlja na tom mjestu, no njihovo nasljeđe ostaje živo do danas.

U osvrtu na pavline i njihove feudalne posjede Josip Adamček daje uvid u nastanak materijalne podloge na kojoj se stvarala pavlinska kultura. Prepoznajući u njima tipične crkvene feudalce, upućuje zamjerku pojedinim autorima koji, prema njegovu mišljenju, fascinirani visokim umjetničkim i literarnim dostignućima pavlina, pojednostavnjuju i ocjenu njihove povijesne uloge. U toku stoljeća, zahvaljujući legatima i kupovini, pavlini konstantno povećavaju svoje posjede da bi s vremenom raspolagali i znatnim sredstvima koja su mogli ulagati u nove poslove, a bavili su se i novčarstvom.

Milan Kruhek u svom prilogu donosi abecednim redom povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj. Uz preglednu kartu susrećemo tu i osnovne povijesne podatke o svakom od samostana, te kratak izvještaj o trenutnom stanju zatečenom na terenu, što upućuje i na moguće pravce daljnjih istraživanja.

Problematicu srednjovjekovne arhitekture pavlinskih samostana obradio je Zorislav Horvat. U skladu sa životnim opredjeljenjem pavlina njihovi su samostani u to vrijeme mali i skromni. Logika gradnje teži koncentraciji zgrada duž sve četiri strane klaustura. Autor predlaže regionalnu podjelu te arhitekture koja istodobno definira i stilske karakteristike građevina, te moguće pravce utjecaja.

Đurđica Cvitanović autor je rada posvećenog arhitekturi pavlinskog reda u baroknom razdoblju. Povijesni okviri toga razdoblja označeni su težnjama za reinkorporacijom Slavonije nakon povlačenja Turaka i mirnim razdobljem u životu Istre i Hrvatskog primorja nakon austrijsko-venecijanskih ratova. Prilikom obnavljanja crkava i samostana načelih ratovima i zubom vremena pavlini su se pokazali kao poštovaoci tradicije, čuvajući i rekonstruirajući stare objekte. U tom razdoblju obnavlja se i dograđuje samostan u Lepoglavi kao najveći u Hrvatskoj. Kada grade nove objekte, pavlini se odlučuju za suvremena barokna rješenja. Dobar je primjer njihova rezidencijalna palača u Varaždinu.

Rad Marije Mirković posvećen je pavlinskom slikarstvu i ponajboljem od pavlinskih slikara Ivanu Krstitelju Rangeru. On uspješno spaja sjevernotalijanske i južnonjemačke stilske utjecaje s pavlinskom ikonografijom, stvarajući tako jedinstven slikarski opus. Njegov će se utjecaj odraziti u slikarstvu druge polovice 18. stoljeća, kada niz slikara s više ili manje uspjeha nastavlja njegovim načinom. Kraj baroknog razdoblja karakterizira razgrađivanje tzv. pavlinske radionice, a utjecaj na zagorske i štajerske slikare zamire nakon ukinuća reda.

Pavlinskim slikarstvom 17. i 18. stoljeća bavi se i Đurđica Cvitanović. Radovi tog razdoblja, iako tek fragmentarno očuvani, pokazuju visoke umjetničke standarde. Zapljene i raznošenje potkraj 18. stoljeća rezultiraju današnjim tek djelomičnim uvidom u bogatstvo toga materijala. Radovi pavlina Luke Markgrafa, Franje Bobića, Ivana Krstitelja Rangeru i kasnije Gabrijela

Tallera svjedoče o produkciji koja je bila kadra kvantitativno i kvalitativno potpuno zadovoljiti potrebe reda.

Sličnu situaciju predočuje nam i istraživanje Doris Baričević vezano uz barokno kiparstvo u pavlinskim crkvama. Uz pavlinske kipare pojavljuju se u tom razdoblju i majstori iz građanskih sredina. Kipari 17. stoljeća uglavnom ostaju anonimni, iako veoma talentirani, a dominantni su majstori 18. stoljeća redovnici Pavao Riedl, koji djeluje u Istri i Hrvatskom primorju, te Aleksije Königer u Lepoglavi. Obojica rade u kamenu i drvu. Ovaj posljednji, radeći isključivo za potrebe reda, dokazao se kao

majstor srednjoevropskog formata. Ne manje značajnu ulogu u tom razdoblju igra kamena plastika, pogotovo bogata dekoracija crkvenih pročelja pavlinskih crkava (Lepoglava, Remete), koja se ubraja među najbolja ostvarenja toga stilskog razdoblja kod nas.

Kao posebno poglavlje u povijesnoj i kulturno-umjetničkoj ulozi pavlina Radmila Matejčić obrađuje njihovu višestoljetnu prisutnost na feudu Frankopana u Hrvatskom primorju. Frankopani se na tom području pokazuju kao darežljivi zakladnici zahvaljujući kojima nastaje niz izuzetnih umjetnina.

Ivo Lentić objašnjava razloge zbog kojih, kada je riječ o djelima pavlinskog zlatarstva, moramo govoriti upravo o ostacima ostataka. Riznički popisi reda otkrivaju nam o kakvu je blagu bila riječ, no nakon ukinuća reda većina je zlatarskih radova nestala i zametnuo im se svaki trag, a ono malo predmeta što je preostalo "u potpunosti se uklapa u sliku zlatarstva u Hrvatskoj u 17. i 18. stoljeću".

Sličnu je sudbinu doživjelo i crkveno ruho koje obrađuje Jelena Ivoš, napominjući da su to izuzetno kvalitetni radovi po svemu ravnopravni s evropskim komparativnim materijalom.

Rad Sergeja Vrišera, posvećen pavlinskom Olimju, nastao je sa željom da se sažeto prikažu povijesno-umjetničke značajke toga kompleksa i utjecaj što ga je na štajersku kulturu imalo pavlinsko razdoblje od 1663., kada protonotar hrvatsko-slavonskog kraljevstva Ivan Zakmardy de Dyankoch predaje objekt pavlinima, sve do 1782., kada Josip II. ukida samostan. Olimski kompleks mješavina je različitih perioda i stilova. Ovdje zatječemo na djelu Rangera i Lerchingera, a po nekim pretpostavkama i kipara Königera. Samostansku apoteku oslikao je Lerchinger koristeći se ikonografijom koja se bazira na pavlinskoj ljekarničkoj predaji još iz 13. stoljeća.

Tema članka Nele Tarbuk vezana je uz djelovanje pavlinskih stolara u baroknom razdoblju. Pažnju posebno usmjeruje na sakristijske ormare kojih je specifičnost u tome što je niz tih stolarskih djela i oslikan. Osim ormara značajna je i produkcija crkvenih klupa. Uvidom u sačuvani materijal postaje jasno da je red u toku 17. i 18. stoljeća okupljao vrsne majstore od kojih su se mnogi izdigli iznad obične zanatske vještine.

Josip Bratulić u svom radu posvećenom književnoj djelatnosti hrvatskih pavlina ukazuje na to "da do danas nemamo ni osnovnih pomagala kao što su pouzdane biografije i bibliografije pavlina koji su se bavili književnim radom, kako na latinskom tako i na hrvatskom jeziku". Pavlinski povjesničar Nikola Bengner prvi pokušava u 18. stoljeću srediti pavlinsku književnu zaostavštinu, no tek s djelomičnim uspjehom. Potkraj stoljeća arhivi su i biblioteke devastirani, a mnogi radovi propali. U našim krajevima pavlinska je odlika paralelno služenje glagoljicom i hrvatskim uz latinski jezik kao službenim i liturgijskim jezicima. Među sačuvanim djelima većina se bavi poviješću reda, crkvenim i svjetovnim pravom, propovijedima na hrvatskom i latinskom, te obrazovanjem. S jačanjem reda pojavljuju se i dva važna enciklopedijska djela: *Gazophilacium* - latinski i hrvatski rječnik u dva dijela Ivana Belostenca, i *Cvet sveteh*, enciklopedija svetaca Hillariona Gašparotija. Iako se pavlinski povjesničari uglavnom bave redom, njihovi radovi uvelike korespondiraju s istodobnim zbivanjima u okruženju. Najznačajniji su među njima Andrija Eggerer i Ivan Krištolovac. Posebna književna aktivnost vezana je uz djelovanje sveučilišta u Lepoglavi. Reforma školstva u vrijeme Marije Terezije, ukidanje isusovačkog i pavlinskog reda bitno su se odrazili i na književne i kulturne prilike u Hrvatskoj. Zbog takvih okolnosti i hrvatski narodni preporod kasni za cijele dvije generacije.

Ante Sekulić u svom osvrtu na pisce povijesti reda navodi najznačajnije autore, a uz to i ocjenjuje važnost pojedinih djela. Na kraju naglašava i vrijednost istraživanja što ih oko sredine ovog stoljeća obavlja Kamilo Dočkal.

Prilog Franje Emanuela Hoška bavi se pavlinskom prosvjetnom aktivnošću. Od ranog 16. do kraja 18. stoljeća pavlini organiziraju

srednjoškolsku i sveučilišnu nastavu. Gimnazija u Lepoglavi (1503-1526) djeluje u ozračju tzv. korvinske renesanse, a glavni je akter prosvjetne aktivnosti lepoglavski prior Marko iz Dubrave. Aktivnost škole obnovljena je 1582., u vrijeme priora Stjepana Trnavljanina, u želji da se zaustavi odljev mladih ljudi u protestantske škole u Austriji i Njemačkoj. U trenutku kada isusovci preuzimaju na sebe protureformnu djelatnost, ta se škola gasi. U toku 17. stoljeća pavlini osnivaju škole filozofije i teologije, najprije filozofski studij u Wiener Neustadtu 1645., a potom prior Pavao Ivanović seli školu u Lepoglavu 1654. i združuje nastavu s teologijom. Pavlinski pristup tim znanostima ostaje trajno obilježen Aristotelom i sv. Tomom Akvinskim. Spomenute obrazovne ustanove postaju aktivne i na drugim područjima, poput leksikografije, historiografije, hagiografije, homiletike i oba prava.

Lovro Županović upućuje nas u pavlinski doprinos glazbi, posebno se osvrćući na djelovanje Amanda Ivančića porijeklom iz Gradišća. Ivančićeva glazbena djelatnost bitno je obilježena izražajnošću baroknog razdoblja. U svojim djelima duhovnog karaktera kao i u simfonijama pridonosi nadasve razvitku simfonije kao forme, a time i cjelokupnoj evropskoj glazbenoj kulturi.

Ladislav Šaban osvrće se također na odnos pavlina prema glazbi. Red njeguje tradicionalno koralno pjevanje, glazbene se knjige stoljećima prepisuju, a u toku 16. i 17. stoljeća rade na stvaranju i obogaćivanju hrvatskoga pučkog pjevanja. Stoga je velika šteta što nijedan iluminirani kodeks nastao u lepoglavskom skriptoriju nije sačuvan.

Prilog Jagode Meder govori o orguljama pavlinskih samostana u Hrvatskoj. U razdoblju od 1779. do 1786. gotovo svi samostani raspolažu orguljama. Tri su najbolje sačuvana instrumenta: lepoglavski iz 1649., Eislove orgulje u Sveticama iz 1761. i orgulje istarskog samostana Sveti Petar u Šumi za koje se pretpostavlja da su Eislov rad. Uz nesumnjivu kvalitetu instrumenata zanimljiv je i njihov dijalog s onodobnim stilskim htijenjima kada je riječ o načinu dekoriranja kućišta u koja su smješteni.

Prilog pavlina razvitku, širenju i unapređivanju poljoprivrede i ljekarništva obrađen je u članku Ivana Šugara. Baveći se poljoprivredom, pavlini s nekim kulturama postižu veoma dobre rezultate, a zaslužni su i za prenošenje nekih sorti loze na sjever, u hladnije krajeve Hrvatske. Iako je poznato njihovo višestoljetno bavljenje ljekarništvo, na osnovi oskudnih podataka vrlo je teško reći koliko su napredovali u stvaranju vlastitih receptura. Marija Mirković, govoreći ovaj put o pavlinskoj ikonografiji, uvodi nas u još jedan zanimljiv segment njihove likovnosti u sprezi s intelektualnom aktivnošću. Razumljivo je da se pavlinska ikonografija zasniva na momentima karakterističnim za identitet reda. Dominiraju teme posvećene sv. Pavlu Pustinjaku, sv. Antunu Opatu, a nadasve se naglašava štovanje Blažene Djevice Marije. Pavlinski povjesničar Eggerer piše da je 1672. u njegovu redu 80 crkava posvećeno Mariji. Ono što se doživljava kao presudno pri spomenu pavlinske ikonografije jest činjenica da se unutar reda konstantno susreću vrsni umjetnici s visokoobrazovanim teolozima, što dovodi do vrlo promišljenih i kvalitetno prezentiranih programa. Ikonološka istraživanja i nadalje će biti nužna kako bismo što cjelovitije mogli prepoznati danas već podosta udaljene pavlinske poruke.

Ante Sekulić detaljno nas upoznaje sa svakodnevnim životom pavlina. Zahtjevi koje je život u zajednici postavljao pred redovnike bili su vrlo teški, načelo molitve i rada gotovo ih je potpuno apsorbiralo. Imajući sve to na umu lakše je shvatiti golema dostignuća reda kroz stoljeća.

Upute koje za daljnja istraživanja daje članak Andrije Lukinovića bit će vrlo korisne svima koji se prihvate proučavanja pavlinske arhivske građe.

Sličnog su karaktera i iduća dva priloga Ante Sekulića. U prvom se na osnovi dosadašnjih istraživanja pokušava sačiniti popis pavlinskih vrhovnih poglavara, a drugi se bavi sistematizacijom

podataka vezanih uz smještaj vrela za povijest pavlina. Taj impresivan niz stručnih tekstova zaključuje prilog Alme Orlić, nastao zahvaljujući iskustvima sabranim u vrijeme restauratorskih radova na eksponatima što su tek imali biti izloženi u Muzeju. Sabirući dojmove s izložbe i one koji se javljaju dok čitamo radove objavljene u katalogu postaje nam jasno da je napravljen odlučan korak u sjedinjavanju dosad stečenih znanja o pavlinima u Hrvatskoj. Iako ovdje nije riječ o sintezi, ovako prezentirana dosadašnja iskustva bit će kvalitetan oslonac za svako buduće istraživanje.